

משקופים לשמשונים

ד"ר יפעת ראובני

האביב אצלי אשכנזי. יום השואה ויום הזיכרון אשכנזיים. צללתי לתוכם מאז שאני זוכרת את עצמי. את השואה חקרתי שנים רבות. עדויות, סיפורים, ספרים. את סיפורה של סבתי על ההתעללות שהיא ומשפחתה עברו בשנים הללו הכחשתי. כולם עלו מגרמניה מבחינתי, וכנראה שגם מבחינת מערכת החינוך ("אימא, מתי סבא וסבתא מעירק הגיעו באונייה מגרמניה", שאל בני כשהיה בן חמש).

את כרטיס הכניסה המהיר לחברה הישראלית שסיפקו המלחמות "החמצתי". "אחזור מחר, קטנטונת", אמר לי אבי ביום כיפור 1973, התרמיל הצבאי על כתפיו והטנדר מחכה למטה, ואני האמנתי לו. במשך שישה חודשים עמדתי במרפסת, חיקיתי לאבא ומלמלתי שתי מילים שהכרתי מגלויותיו: אֶב־א, שִׁל־וֹם. שמחתי כל כך כשחזר הביתה על שתי הרגליים – לא כמו אבא של גלי, שהסבירו לה שנשאר שם. כעבור שנים, כשהאוטובוס שהחמיץ דקה לפני כן התפוצץ מול עיניו בלהבה מפוארת, הצטערתי לרגע קטן ונורא, שבו התגלמו תחושות שנאגרו בי מאז המלחמה ההיא לכדי מחשבה כואבת: שהיה עדיף להיות כמו גלי, יתומת מלחמה מורעפת כבוד והדר, או אפילו יתומת הֶדְרָגה הנחותה יותר, פעולת איבה, מאשר להיות ילדה של אבא מזרחי שקוף.

כי אבא שלי היה שקוף. נוכח־נפקד. הוא היה שחום עור ודיבר ערבית שוטפת, מה שהפך אותו במדינה המזרח־תיכונית שבנו לו אחיו הלבנים לשקוף. ללא בלורית ותואר. והוא הפך לשקוף יותר אחרי שחזר מאותו אוקטובר 73 בקליפה בלבד. כל השאר התרסק אי שם בערבות סיני, והוא חזר הביתה שקט. ללא גאווה. רופאים אז היו רק לגפיים, למעי, לגב. עם הנפש המרוסקת תתמודדו לבד. אֶב־א, שִׁל־וֹם.

אבא היה איש ישר. בהתכנסותו לא ראה את ההתפרקות החברתית שחלה אחרי המלחמה הארוכה. הוא זכה לא לראות איך המדינה שבנו לו, שהזמינו אותו להצטרף אליה, החלה להתפרק מבפנים. הוא נשאר אסיר תודה כל חייו, גא במדינתו ובמעמדו כחבר המחתרת הציונית ופעיל עלייה, ולא היה מסוגל לראות את תחילתה של שעת הנעילה... וודאי שלא רצה להבין כי מי שאחזו בכלים המאכלים היו אחיו. לא אלה מ-1973, שהצליחו לחזור מהמלחמה על הבית, אלא הילדים של אלה מ-1951, שיצאו למלחמה בתוך הבית. הבנים והבנות של עולי המזרח, שנטרפו בזעם לספירת הזכויות שטלטלה את המדינה שרצתה להיות לבנה. אלה שהפכו לפנתרים. ליהודים-ערבים. שצעקו "קיפוח" ונלחמו על זכויות, שהתנגדו להגמונים והפכו הגמונים, שעמלו על דוקטורט, שקראו את אלה שוחט, שהתחתנו עם פולין וילדו שטייטל, שהתנהגו מערב כשליבם במזרח ודרסו מערב בשם המזרח, ושלא ידעו מנוחה מרוב זהות קצוצה, מעורבבת ורצוצה.

אבא השקט והישר עצר בסוף 1973. הוא ישב בירושלים והתגעגע לפרת ולחידקל של ילדותו, אדיש למחול הסתירות וטירוף הזהויות של הדור השני. הכמיהה שלנו, בניו, להכרה – באבא, בגיבור מלחמה, בתרבות ובערכים שלו, באינטלקט שלנו, לא נגעו לו כלל. "העולם שלהם, יא בינתי. אין לך מה לנסות להילחם בזה. הם תמיד ינצחו אותך", אמר ולא יסף.

הוא צדק. חלקית. מנהיגים ציניים הבינו את הפוטנציאל, ותוך כדי ניצול ההחמצה והכמיהה הפכו את הגלגל וניתבו את הכוח, המדומה ברובו, ל"אמסלמים" ול"ביטונים" ול"דרעיים", שגייסו למענם את מנת הזעם, והחלו לסובב את תמונת השלטון. נחשולי צונמי של תסכול מוצדק הפכו ללבית נקמה רותחת ולשחיתות מפרקת, כמו התנפלות על ממתקים בסוף יום ההולדת, שאיימו על השלטון הישן. העיניים הכנועות והטובות של דור ההורים התחלפו למבערים בידי הבנים, שרצו לקחת

נתח מהעוגה, מהמועדון, מהתקציב ומהכבוד כאילו בכך "יחזירו עטרה ליושנה".

החזרנו? לא בטוח. למען האמת, חיקינו שיטה מסואבת במקום להציע שיטה אחרת, והצדקנו זאת בכך שגם לנו מותר.

אותו כור היתוך שכל כך התעקשת עליו, בן-גוריון, מה הוא יצר? רב-תרבותיות או אנשים עם זהות סתורה? קהילה שוויינית ומגוונת או קבוצות מופלות שרתחו למהפכה?

אבל לפני שנלקה עצמנו שנפלנו בהיבריס של הצלחתך ("מְהַרְסִיךָ וּמַחְרִיבִיךָ מִמָּה יֵצֵאוּ", **ישעיהו** מט, יז), נציץ בבגדי מלכים עירומים: שלושה המה נפלאו ממני בתכנון שלך, בן-גוריון, וארבעה לא ידעתיים: דרך החרדים לפטור מגיוס ומעבודה, דרך הערבים לפטור משירות חברתי, דרך אשכנז בספרד ודרך כהונה אין-סופית בראשות ממשלה.⁵

קטונתי לבוא איתך חשבון, דויד בן-גוריון. הרי בזכותך אני כאן. בנית מדינה באומץ, והעלית את הוריי שיצטרפו. אבל תן לי לפתוח לך חלון לים ההפכפכים של הלבנט, הרי מי אם לא ילדה מחוננת שלמדה מוזיקה קלאסית והתביישה באבא שלה, נלחמה את בושנו בלהט נדכאים ומתביישת היום בניצחון המדוכאים המאיים להחריב את מפעל חיך – מי אם לא ילדת סתירות שכמותי יכולה להסביר לך זאת?

אתה מבין, בורות, עוני ופחד הם כלי עבודה בסיסיים בארגז הכלים של כל דיקטטור מתחיל. ואתה נטעת בורות, עוני ופחד בישראל שלא במכוון, וכעת חוט שקוף מקשר ביניהם ומאיים על כולנו.

⁵ באנלוגיה ל**משלי** ל, יח-יט: "שלושה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתיים. דרך הנָשֶׁר בְּשָׂמִים דָּרָךְ נָחַשׁ עָלֵי צוּר דָּרָךְ אֲנִיה בְּלֵב יָם וְדָרָךְ גָּבֵר בְּעֵלְמָה".

"לא היה זמן". "לא היה כסף". "הכוונה הייתה טובה". "קלטנו המונים". "הוצאנו אותם ברגע האחרון". כהנה ועוד כהנה הסברים אנחנו שומעים כשאנחנו מנסים להבין מדוע החלטת למדר את העולים מארצות ערב לשולי הארץ ולצרוב בהם את הקליטה וההתאקלמות הקשים, אף שהתרו בכך שזה מתכון לאסון חברתי. בכוונה או בטעות, שם נטמן זרע פורענות עדתי שאנו מקבלים היום ב"בומרנג" עוצמתי שלא דמיית גם כשהיית הפוך על הראש. ושתי החלטות אחרות היו לך שגם הן, השפעתן על החברה הישראלית היא בבחינת גולם שקם על יוצרו: "הַאֲחִיכֶם יָבֹאוּ לַמִּלְחָמָה וְאַתֶּם תִּשָּׁבוּ פֶה?" הפטור משירות לאומי או צבאי לחרדים (ובמילים אחרות, "הפיכתם לפרזיטים"), והפטור משירות אזרחי לערבים, והשארות מודרים מהחברה הישראלית. שלוש המכות הללו – השד העדתי, הפרזיטיות החרדית וההדרה הערבית – יכולות לחבור למכות מוות לרעיון המדינה המיוחדת כל כך שבנינו כאן. קהילה שוויונית, אנושית, לא יכולה לפרוח עם כמויות כאלה של קיטוב. קהילה לא יכולה להחזיק מעמד כשקבוצה יצרנית קטנה סוחבת על גבה קבוצות פסיביות, נקמניות ובלתי משתלבות שהולכות ומתפשטות. זה לא הגיוני, זה לא מעשי וזה לא מוסרי.

וכן, בן-גוריון, גם אתה נהנית משלטון ללא מצרים, ולכן לא עלה בדעתך לתחם כהונה. אי-הגבלת שלטון מאפשרת לכל אחד, גם למנהיג שהתחיל דרכו ישר, לתפור בחוט שקוף את העוני, את הבורות ואת הפחד לכדי כלי משחית. אז איך תתואר בהיסטוריה של המדינה העצמאית והפלאית שהייתה כאן? כיזם שבזכות אומץ ליבו היא קמה, או כמי שנטע שלוש טעויות וחוק בוסריים שפירקו אותה?

טועים. בוודאי כשבונים מדינה; בוודאי תחת איום קיומי; ובוודאי כשאין כסף. השאלה אם אלה טעויות שאפשר לתקן, או כאלה ההופכות לחורים שחורים המאיימים לבלוע הכול. האם אנו יכולים להשתמש באנרגיה אחרת? לפתל את ההתנהלות האנושית שלנו? כיום יש דור צעיר שלא מתעניין איפה סבא

נולד, אלא מה אפשר לעשות כדי להיטיב את העולם. יש צרכנים שלא אכפת להם מוצאו של מנכ"ל חברת המזון, אלא שיתנהל באחריות ובהוגנות. יש רבים שמבחינתם מי שלא יתרום באופן מהותי לצרכים האמיתיים שלנו כאן אינו רלוונטי, יהיה שם משפחתו מה שיהיה. האיומים הגדולים לא יאפשרו לנו להמשיך לריב על הרהיטים בחדר כשהבניין בוער. לסדר את הכיסאות על הטיטניק כשהקרחון באופק. לגנוב, לשקר, ולא לשים לב איך גדלה רקמת האשמה שתעטוף את כולנו אחרי שיוחמץ הכול... לריב בינינו כבר מסכן אותנו. האשם התפתל אלינו: לא נצליח כאן אם נריב בגלל דת ומוצא. נצליח רק אם נשתמש במצפון. ובינה. והרבה, הרבה חמלה.

אותו "פנקס אדום" שכל כך שנאת, אבא – מה הבאנו במקומו? האם ש"ס החליפה את הניצול בצמיחה? האם הפכנו את החלוקה להוגנת? האם נלחמנו בשחיתות ציבורית? האם העמדנו לדין אנשי ציבור ותאגידים על מעשיהם? הגנו על הגר היתום והאלמנה? החלפנו בושא בגאווה? האם קלטנו אחרים בצורה טובה יותר? זו סתירה גדולה, אבא, וקשה לדבר אותה בקול רם. אבל לפעמים אני מתביישת בנו. נלחמתי כדי שתהיה פחות שקוף. צעקתי שאנחנו לא פחות טובים. ומה כעת? העתקנו מעילים שחורים ושחצנות ליטאית ופרזיטיות שטיסלית? הפנמנו בהערצה כוח? וולגריות? שחיתות? זו התרבות שלנו? אלה הערכים שלנו? האקונומיקה לא יורדת ממני. אני לא מצליחה שלא לחוש בזז או אימה מול ביטויי הבורות והאלימות. כפי שאמרה אודרי לורד (Lorde, 1984): "כלי האדון לא יפרקו את בית האדון". גדלנו בתרבות הזו ואנו חלק ממנה. היא בתוך התודעה שלנו, וצריך כוח אדיר, בן-גוריוני, לשנות אותה...

קול האחריות שלנו מושתק מול תחושת הקורבן, וכל עוד אנו מרגישים אותנטיים רק כשאנו נושאים את תחושת הקורבן הוא ימשיך להיות מושתק. שטוח. כדי לפרוץ את החיבור המוטעה הזה צריך להבין שאנחנו גם מקפחים. כדי לקטוע את שרשרת

השנאה כלפי הגמוניית האשכנז צריך ללמוד להסתכל על עצמנו מעבר לפרספקטיבת הקורבן. צריך להבין שכולנו מפלים ואלימים. זה לא רק כלפינו. וכולנו צריכים להתעורר כדי להשתחרר. הדיסוננס הוא לא רק שואה מול לבנט, שמאל מול ימין, הדיסוננס הוא גם בתוכנו: מה הערכים שלנו? מה אנחנו רוצים? נקמה? שליטה? שלטון? או להירפא ולחיות יחד? האם אנו רוצים תיוג על פי מוצא או על פי אנושיות? אפליה היא מערכת שמשתמשת לרעה בסטראוטיפים ובהכללות, וכמו האלגוריתם של פייסבוק, היא מצליחה להוציא מאנשים רק רוע וארס. דמות האדם עשירה בהרבה מ"שחור" או "לבן", והיא יכולה להיות אמיצה ונדיבה. לא רק נקמנית, קורבנית וזועמת.

קרן אייסף עזרה לנו להפוך משקופים לנוכחים, אבל לא ל"שמשונים" המוכנים למות עם ה"פלישתים". זה כבר הרס עצמי. אנחנו מצדיקים בהסברים שונים שחיתות, וולגריות ובורות. אנחנו מצדיקים את התופעות האלה ברצון העז להיות נוכחים על הבמה הציבורית... אבל על הבמה משתקפים (שוב) בני אנוש עם כבוד ("אגו" באשכנזית?) ונקמנות. הנוכחות הפכה לאלימות ולהרס.

האם אנו, בוגרי קרן אייסף, נושאים באחריות לדמויות המזרחים על הבמה? היה לנו מספיק קיטוב. הגיע הזמן למצוא גם **אחריות**. הגיע הזמן שנחנך לחמלה, להגינות ולשכל ישר. כמלגאית אייסף בעבר, **היום** אני כבר לא מעוניינת לבחור בין שקופים לשמשונים או בהוכחת ההיתכנות של המזרח על המערב. אני בוחרת בניצחון האנושי על האדם – כדי שאוכל לחבק את זיכרו של אבי, השקט, הישר, ההגון, שהכיר בדרכו במציאות ועדיין בחר בטוב, כפי שתיארה אתי הילסום מתחתית האנושות (Hillesum, 1986/1942, pp. 480–481):

I am ready to bear witness in any
situation and unto death that life is
beautiful and meaningful and that it is

not God's fault that things are as they are at present, but our own. We have been granted every opportunity to enter every paradise, but we still have to learn to handle these opportunities.

אני מוכנה להעיד בכל מצב ועד יום מותי שהחיים יפים ומשמעותיים, ושאין זו אשמתו של אלוהים שהדברים הם כפי שהם בהווה, אלא שלנו. ניתנה לנו כל הזדמנות להיכנס לכל גן עדן, אבל אנחנו עדיין צריכים ללמוד להכיר ולהתמודד עם ההזדמנויות הללו. (התרגום שלי, י"ר)

לזכרו של אבא, שנפטר בדצמבר 2021

ד"ר יפעת ראובני חברת סגל בתואר שני בפסיכולוגיה ארגונית ברופין. עוסקת ביזמות, מחקר והוראה אקדמיים בתחום המימון והכלכלה החברתיים. בעלת דוקטורט בכלכלה חדשה מאוניברסיטת McGill בקנדה, לימדה בבתי ספר למנהל עסקים באוניברסיטאות וכן כלכלה יצירתית בבצלאל. שותפה בקבוצת מחקר בין-לאומית באוקספורד בתחום כלכלה חברתית בת קיימה (Social and sustainable finance). מנהלת אקדמית של פרויקט האיחוד האירופי בתחום של מודלים פיננסיים חדשניים (IFI, Innovative Finance Inclusion). מנהלת עסקית של פרויקט ARTOLIO בתמיכת האיחוד האירופי לפיתוח כלכלה אזורית בתעשיות מקומיות, ואחראית על פלטפורמת השיווק של הקונסורציום באגן הים התיכון. הייתה קולגה במכון אלכא למנהיגות וממשל, ג'וינט ישראל, שם הובילה את תחום החדשנות הפיננסית חברתית, ויזמה את הקמת CDFI ראשון בישראל בתעשיית שמן הזית בגליל.